

Kazinczy, a nyilvánosság és 1790
(A Hamlet-ajánlás és kontextusai)

1. Dedicatio és nyilvánosság

1790. július 1-én Kazinczy két levelet írt. Lehet persze, hogy többet is, egyáltalán nem lenne meglepő, de ennyi maradt fenn. Az egyiket Aranka Györgynek, a másikat báró Prónay Lászlónak.¹ A főúrnak küldött levélhez egy nyomtatott ajánlás volt csatolva, a Kazinczy Hamlet-fordítása elé szánt dedicatio második korrektúra levonata, amely a levél elmondása szerint azután készült, hogy maga a fordítás már kapható volt Pesten. Az Aranka Györgyhez szóló levélben, mindenféle literátori dolgok megtárgyalása után, végül, mintegy odavetve a következő olvasható: „Hamletemet nem sokára veszed. Eggy szörnyű Dedicatio van előtte B. Prónayhoz, Sándornak atyjához.”² E megnyilatkozás alapján könnyű szerrel kétségbe vonható a Prónayhoz szóló ajánlás őszintesége, s feltehető a kérdés, hogy mi volt Kazinczy szándéka ezzel. A helyzet azonban ennél azért bonyolultabb, mert az ebben kifejtett gondolatok néha szövegszerű egyezést mutatnak a Fáy Ágoston beszédéhez fűzött jegyzetének szövegével, amelyet pedig nemcsak az *Orpheus*ban közölt Kazinczy, hanem elküldött a *Hadi és más nevezetes történetek* szerkesztőinek, ahol meg is jelent.³ Továbbá utóbb, Cserey Farkashoz írott 1805. augusztus 15-i levelében úgy említi a Hamlet-ajánlást, mint amit feltétel nélkül vállal: „Alkalmasint megmutattam úgy is mint Író, hogy nem tudom mit tesz félni. Bizonyosság erre Orpheusom és Hamletem Ajánló-levele, mellyeket még most is gyönyörködve olvasok.”⁴ A levélbeli és a nyomtatott nyilvánosság fölöttébb furcsa viszonyát szemlélhetjük tehát e szöveg kapcsán. Nem lehet célunk, hogy Kazinczy úgymond „valódi” szándékát nyomozzuk (főleg nem, hogy kinyomozzuk), sokkal inkább e dedicatio helyét és szerepét szeretnénk megérteni, amelyet betöltött 1790 országgyűléssel terhes forrongó tavaszán és nyarán.

A Prónay Lászlóhoz szóló ajánlás a dedicatio műfajának meglehetősen hagyományos változatát képviseli, legalábbis a címzett és az elsődleges szándék tekintetében. Főúrhoz szól és támogatásért folyamodik. Igaz, nem közvetlenül a maga számára kér segítséget, hanem a pesti magyar színjátszók számára, de abból a célból, hogy Hamlet-fordítását eljátszhasák. Prónay Lászlóhoz sem a mecénáshoz szokásos kapcsolat fűzi, a *Magyar Museum* megindításakor tőle kapott levelet beiktatta az *Orpheus* élére, s 1805-ös levele kapcsán is nagy tisztelettel emlékezik meg róla. Mindazonáltal korabeli ajánlásai közül mégis ez az egyetlen, amely a régi dedicatio-hagyományt követi, egyéb könyveit íróársakhoz és elődként tisztelt idősebb literátorokhoz címezte, a Gessner-fordítást Ráday Gedeonhoz, a Bácsmegyei Báróczy tisztelőihez, Herder Paramythionjainak fordítását Aranka Györgynek, Wieland Diogenészét Szentgyörgyi Istvánnak, Goethe Stelláját pedig a Soproni Magyar Társaságnak, s ezekben mindig literátori dolgokról értekezett. A Prónay-ajánlás éppen hagyományos volta miatt unikum, s épp ezért érdemi megkülönböztetésre érdemes figyelmünket. Annál is inkább, mert koncepcióját tekintve szoros kapcsolatban áll magával az *Orpheussal* is.

Az *Orpheus* ugyanis három olyan közleménnyel kezdődik, amelyek együttesen a irodalom főúri pártolásának fontosságát hangsúlyozzák.⁵ Elöl áll Pálffy Károly főkancellár levele, amelyet Péczeli Józsefhez intézett annak Voltaire-fordítása kapcsán, Pálffy neve

¹KazLev. II. 78–79. és 80–85.

²KazLev. II. 79.

³Vö. ORPHEUS, 2001., 57–59., KazLev. II. 45–47., Hadi és más nevezetes történetek 1790. II. 415–419.

⁴KazLev. III. 409.

⁵Ld. ORPHEUS, 2001., 11–15., a mottó és a metszet a 8., illetve a 304. oldalakon.

szerepel az átalakított Vergilius-mottóban és az ő arcképét csatolta Kazinczy metszetben a kötethez. A második közlemény Prónay László Kazinczyhoz intézett levele, amelyet az előbb említettünk, a harmadik pedig Helvétiusnak a pétervári akadémia praeseséhez írott levele, ugyancsak a tudományok és a literatúra megbecsülése és támogatása tárgyában. A modern nyilvánosság egyik meghatározó orgánumának a koncepciójába tehát sajátosan beépül a hagyományos mecenatúra iránti igény is, azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy Kazinczy esetében nem saját részére szóló és nem is egyedi támogatások megszerzése a cél, hanem a literátorok reszpublikájának a maga egészében való fenntartása a nagyok által, beleértve a modern nyilvánosság még nagyon sebezhető fórumait is.

A Hamlet-ajánlás e koncepcióba illeszkedik, de itt a kérés irányultsága egészen konkrét, mint említettük, a színjátszók támogatását célozza. Az 1790 tavaszán megindult forrongás, amely a diéta nyár eleji összehívásához vezetett, a számos politikai követelés mellett felszínre hozta a pesti magyar nyelvű színjátszás megteremtése iránti igényt is. Kazinczy a tankerületi iskolafelügyelőség fiatal munkatársait és más literátorokat is csatasorba állítva próbált az első vonalbeli német drámairodalom fordításával a repertoár kialakításához hozzájárulni. A *dedicatio* utolsó bekezdésében olvasható felsorolás erről a munkáról ad számot, ez a rész majdnem szó szerint megegyezik azzal a Literátori tudósítással, amelyet Kazinczy az *Orpheus* második számának külső, kék borítóján adott közre, de a folyóirat első számaiban másutt is találunk beszámolókat e drámafordítói program előrehaladásáról.⁶ Saját tevékenységét a *Kazinczy Ferencz' Külföldi Játzó-színje* címet viselő könyvsorozatban kívánta megjelentetni, ennek az első darabja a Hamlet-fordítás, amely elé a Prónay ajánlás került (több azonban nem jelent meg belőle). A szóban forgó *dedicatio* tehát mégsem annyira hagyományos, mint első látásra tűnik, illetve éppen hagyományos műfaji jellege által illeszkedik Kazinczy nyilvánosságot teremteni igyekvő korabeli koncepciójába.

Volt azonban egy nem is annyira lényegtelen, de háttérben működő szándéka Kazinczynek ezzel az ajánlással, s ez elég világosan kiderül a Prónaynak írott magánlevélből, amelynek kíséretében a *dedicatio*t küldte: „Légyen szabad itten, kegyelmes Uram! Excellentiádnak azt, a' mi szívemen fekszik, biztosan elibe terjeszteni! – Látjuk, hogy azok a' Nagyjaink, a' kik Királyi Commissariusságot viseltek, ha külömben szívek az maradt is, a' minek maradni kellett, idegenséget és szennyet vontak magokra. [...] Orpheusom első darabjába bé-iktatott Levele Excellentiádnak, és az a' bátorságos meg-szöllítés, a' mellyet Hamletem fog elő mutatni, tanúság lessz a' felől állandó időkig, hogy Excellentiád nem vólt hűségtelen Hazafi. De ebbeli buzgóságának világosabb jeleit adhatja Excellentiád. Az Irókkal közlött jó-tétemények, a' Tudományoknak, Mesterségeknek, a' Hazai Nyelvnek gyarapítása Excellentiádnak nem tsak nevét, hanem hazafiúi érzéseinek tsalhatatlan jeleit is fogja a' Maradékok idejekre által-tenni.”⁷ Prónay pontosan megértette Kazinczy szándékát, s válaszlevelében lelkesedéssel írta, hogy ez a *dedicatio* „csekély s veszett Nevemet ujonan szüli”, s ezért cserébe (no meg az anyai nyelv javára) semmilyen anyagi áldozattól nem riad vissza: „Méltóztasék csak tuttomra adni, menyí pénzt, és hova külgyem: azt azonnal kézben olvastatni el nem mulatom.”⁸

Talán nem járunk azonban messze az igazságtól, ha a Prónayt a hazafiatlanság vádja alól mentesíteni szándékozó szövegben közvetlen személyes érdekeltséget is feltételezünk, hiszen Kazinczy ugyancsak hivatalt viselt a józsefi rendszerben, s hasonló vádakkal kellett szembesülnön, mint Prónay. Annyi mindenestre megállapítható, hogy a szöveg érvelése lényegében magára Kazinczyra is vonatkozhat. Nem közvetlenül persze, mintahogy Prónayra sincsenek direkt utalások. A *dedicatio* öt bekezdése közül az utolsó kettő a pártolás kérdését feszegeti, az első három pedig az ezt megalapozó hazafiságot állítja a középpontba, amelynek

⁶ORPHEUS, 2001., 309., továbbá 35., 116., 176.

⁷KazLev. II. 80.

⁸KazLev. II. 89.

lángja hirtelen magasra csapott a tavaszi események sodrában. Az első bekezdésben a hazafiságot legszembeszökőbben mutató magyar öltözet újbóli térhódítását és a magyar nyelv használatának terjedését ünnepli, erőteljes németellenességgel. A második bekezdés finom distinkciója jeleníti meg a privát levélből kivilágló másodlagos szándékot, amikor is azt írja: „Tudom én, hogy a’ FORGÁCS MIKLÓSOK és TELEKY JÓZSEFEK tántoríthatatlan Hazafiak voltak még akkor is, midőn rajtok Európai ruhát láttunk”, majd ehhez fűzi hozzá, mintegy mellékesen: „tudom, hogy ezek a’ külső jelenségek nem tsalhatatlan jelei annak, a’ mit mutatnak”.⁹ Ezt követően azonban visszatér a főtémához, a nyelvben, öltözetben, erkölcsökben, szokásokban megmutatkozó hazafiság ünnepléséhez. S éppen e főtéma az, ami további érdekes összefüggéseket rajzol ki e hagyományosnak tűnő *dedicato* szövege körül.

2. Civilizáció és nemzet

„Győztünk!” – ujjong Kazinczy a harmadik bekezdés felütéseként, s az addigiakból az is világos, hogy ez az ujjongás egy élesen megrajzolt magyar-idegen (azaz német) ellentétben értelmezhető. Ha azonban kicsit közelebbről szemléljük ezt a „MI-ŐK” opozíciót, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a MI sokkal kevésbé határozható meg egyértelműen, mint az ŐK. A „Győztünk!” felkiáltást közvetlenül megelőző részben a „Nemzet” ugyanis a következő módokon neveztetik meg: „ki ne fakadozzon örömsikoltozásra, midőn el-rontsoltt, el-taposott Nemzetünk ismét fel-emeli a’ porból fejét, és vissza-vévéen Nyelvét, ruháját és szokásait, az lessz, a’ mik ditső Eleink voltak; az lessz, a’ miről ez-előtt fél-esztendővel a’ gyenge hit álmodni sem bátorzkodott; eggy szabad Nemzet, – eggy tulajdon törvényeivel, nyelvvel, ruhával bíró Nemzet, – eggy olly Nemzet mellynek minden tagja fegyvert viselni születt, és kész oltalmazója Hazájának és Királyjának.”¹⁰ Egyrészt tehát a nemzetet a nyelv, a ruha és a szokások teszik, egy másik meghatározásban viszont egy olyan *communitas*-eszme tűnik fel, amelyben a „szabad nemzet” „minden tagja fegyvert viselni születt”, vagyis a nemzet tagjai közé azok tartoznak, akik bírnak ezen szabadságokkal: a nemesek. Harmadrészt azonban e szabadságjogok birtokosai a haza mellett hagyományosan a „király” oltalmazói is, a lojalitás így az államot megtestesítő királyi hatalomhoz fűzi őket. Ez az értelmezés megjelent már az első bekezdésben is, a Mária Teréziának életüket és vérüket ajánló, s ezáltal a királyi hatalmat megtartó magyar nemesség képzetére való utalásban.

A *natio*-fogalom három történeti jelentésváltozatának együttesét figyelhetjük meg a rövid részletben. Szűcs Jenő megfogalmazása szerint Magyarországon „a 13–16. században a *natio* háromféle, egymással összefüggő, de mégis nagyon különböző koncepciója húzódik végig, s fejlődik egymás mellett: egy, az alattvalói kötelekeken és intézményeken nyugvó »államnemzetiség«, egy, az etnikai kötelekeken, hagyományokon, nyelvi egységen nyugvó – részben »territorizált« – »nyelvnemzetiség«, s végül egy rendi *natio* koncepciója.”¹¹ A közösségképző elv tehát az *állam*, amelyet az uralkodó testesít meg, másrésztől egy *etnokulturális elv*, amely az elsődleges etnikai közösségek önmeghatározásának kiterjesztésén alapul, valamint a *rendiség*. A nemzet e három fogalma persze nyilvánvalóan nem egyenlő súllyal volt jelen a politikai *communitas*-eszmék terén, hiszen a politikum kontextusában egyértelműen a rendi *natio* volt a domináns, a többi is jobbra ehhez kapcsolódva érvényesült. Ugyanakkor azonban nem mosódtak el a különbségek sem, hiszen e különböző nemzetfogalmak különbözőképpen definiálták a közösség határait, s így eltérő karakterű identitásokat képeztek meg. S a különbségek nemcsak hogy nem mosódtak el, de az identitásváltozatok 1790 körül jelentős transzformációkon mentek keresztül, amelynek során

⁹KAZINCZY, 1790., Ajánlás, a számozatlan 5–6. oldalon

¹⁰KAZINCZY, 1790., Ajánlás, a számozatlan 6–7. oldalon

¹¹SZÜCS, 1974., 252.

az etnokulturális elv jelentősége erőteljesen megnőtt, s összekapcsolódott a Hungarus hazafiságból örökölt Magyarország-képpzel. A territoriális és az etnokulturális elv együtthatása volt eme időszak átalakulásainak az egyik legfőbb katalizátora.¹²

Most azonban nincs lehetőség e folyamatokat részleteiben vizsgálni, így csak arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a Prónay-ajánlásban előtérbe állított etnokulturális elv konstitutív fogalmai (a szokások és a nyelv) maguk is diffúz fogalmi hálóban léteztek a korban. A 'szokások' fogalma háromszor szerepel a dedicióban, mindig az idegennel szembeni megtartó erőként („Imé Férjfiaink 's Asszonyaink el-hányták a' költsönözött öltözetet; el-állottak a' káros idegen szokásoktól”). A szokások korcsosulása tehát a nemzet pusztulását vonja maga után, a republikánus beszédmód jól ismert érvelésmódja szerint. A 'szokások' fogalma azonban a kor más beszédmódjaiban is fontos szerepet töltött be, de egészen más jelentésben, egészen más érvelésmódok részeként. A Bessenyeitől elhíresült „régí szokású Ferentz Diák uram” „a régí tudatlansághoz szokott, de még is tudománnyal kényeskedni kívánó együgyük” típusaként híresült el a tudós hazafiság beszédmódjában.¹³ Az ehhez kapcsolódó érvelés szerint a régí szokások a tudományok terjedésének az akadályai, s mint ilyenek kárhóztatandók, s megváltoztatásukra van szükség, a nagyvilág követésével. A 'nemzet tsinosodása' első ránézésre ugyanilyen összefüggésbe helyezi a szokások fogalmát, mikor felsorolja a tudományok akadályai között, csak hogy e tanulmány és az *Uránia* egésze már nem kizárólag a tudós hazafiság nyelvén szól, hanem reflektálatlanul keveri azt a csiszoltság nyelvével, ami lényegi különbségeket eredményez.¹⁴ A szokások megőrzésének avagy megváltoztatásának szándéka eltérő beszédmódok érveléseiben tűnik elének, amelyek pedig a civilizáció univerzalisztikus fogalmához való különböző viszonyokat reprezentálnak.

Az etnokulturális identitás alapvetően egy primér kulturális kódközösség mintázatát követve építi fel egy másodlagos közösségnek a kultúra által konstituálódó identitását, így azt leginkább az egység és közvetlenség jellemzi, s alapvetően konzerváló természetű, hiszen a közösség létét és fennmaradását a közösség legtágabban értett 'szokásainak' fennmaradásához köti. Éppen ezen sajátossága tette alkalmassá az etnokulturális identitást, hogy a hasonló jellegzetességeket felmutató *communitas*-eszmékkal összefonódjon. Az ilyen karakterű *communitas*-eszmék hosszú időn keresztül a republikánizmus politikai beszédmódjában¹⁵ rendezkedtek be. Az etnokulturális identitás e beszédmódban a közvetlen részvételre épülő politikai közösség-eszmével alkot egységet. A 'szokások' meghatározó szerepet betöltő fogalma a közösség fennmaradásának letéteményese, az e szokások megváltoztatására irányuló szándék épp ezért közösségellenesnek tekintődik. Ez egyben azt is jelenti, hogy a perfekcionista törekvések, amennyiben a szokások megváltozásával járnak, ugyancsak elvetendőek. Mindennek háttérben a világ változásának ciklikus szemlélete áll, amely a közösségek életét a felemelkedés– hanyatlás folytonosan egymást váltó ciklusaiban értelmezi, s az ezek közötti váltópontot a szokások megtartásában, illetve azok elkorcsosulásában mutatja fel.

A XVIII. század elejére azonban, a republikánus beszédmóddal párhuzamosan, azzal vetekedve kiformalódott egy másik beszédmód is, amely a szokások fogalmát, s tágabban az etnokulturális identitás elemeit más összefüggésbe rendezte, s ezáltal a hazafiság eltérő mintázatát képviselte. A csiszolt beszédmód¹⁶ az urbanitas cicerói hagyományainak folytatója, benne elválaszthatatlanul összefonódtak az (egyre gyakrabban esztétikai kategóriákban megfogalmazódó) politikai és erkölcsi normák, valamint az életvezetés módjára, viselkedésre,

¹²Vö. erről DEBRECZENI, 2001a.

¹³A *Magyar Néző*, BESSENYEI, 2007., 463.; a tudós hazafiság beszédmódjától ld. DEBRECZENI, 2001b.

¹⁴Vö. DEBRECZENI, 2007a.

¹⁵A republikánizmusról összefoglalóan ld. SKINNER, 1995., HORKAY-HÖRCHER, 1996., TAKÁTS, 1998.

¹⁶A csiszoltság beszédmódjáról összefoglalóan ld. HORKAY-HÖRCHER, 1996., KONTLER, 1997a., SZÉCSÉNYI, 2002.

illemre vonatkozó szabályok. E beszédmod központi kategóriája a *manners*, amelynek reformja egy újszerű civilizatorikus társadalomszervezési modell letéteményeseként tűnik elénk, s mint ilyen haladáselvű. Nem véletlenül alkotja szemléleti hátterét rendszerint a civilizáció fejlődésének négylépcsős elmélete, amely ellentétes a republikanizmusban teret nyerő ciklikus világfelfogással.¹⁷ A *manners* fogalma rendkívül összetett jelenséget nevez meg, magyarra éppen ezért nem is igen lehet pontosan lefordítani egy kifejezéssel. A *modor* és az *erkölcsi szokások* általában alkalmazott fogalmai sem tudják visszaadni bonyolult jelentéshálóját, melyet Kontler László „erkölcsök és szokások, az emberek közötti érintkezés etikai és esztétikai normáinak együttese”-ként próbált tömören meghatározni.¹⁸ E fogalom lényegi hasonlóságot mutat a republikánus beszédmodban feltűnő szokások-fogalommal, csak egészen más kontextusban használtatik: nem konzerváló, hanem modernizáló természetű, s nem ciklikus, hanem haladáselvű szemléletmóddal függ össze. A 'reformation of manners' a civilizáció kifejlődésének eszköze.¹⁹

Csakhogy e ponton a civilizáció fogalmának eredendő kontextusát alkotó univerzalizmustól és perfekcionizmustól eltérő összefüggésrend kezd megképződni. Az a gondolkodás- és beszédmod, a csiszoltságé, amelynek középpontjában a 'manners' reformja áll, az emberi társadalom együttélésének történeti változatait nem elvont normákhoz mérten próbálja megérteni, az adott kor mértékadó reprezentációs formáit nem racionálisan levezetett szabályokra építve igyekszik meghatározni, hanem a társadalom életét áthatóan befolyásoló szokások (*mores*) organikusnak tételezett folyamata alapján. A *manners* reformja is csak erre épülhet, csak így lehet sikeres. Nem a szokások megőrzésének mindenekfeletti értéke áll tehát a középpontban, mint a republikánus beszédmodban, s arról sincs szó, hogy a szokások figyelmen kívül hagyhatóak vagy tetszés szerint formálhatóak lennének egy idegen minta szerint, mint a tudós hazafiság beszédmodjában. Csakis szerves megújulásuk, kiformálódásuk képzelhető el.²⁰ A 'szokások' fogalma így megkezdí áttűnését a 'hagyomány' fogalmába, amely hidat létesít a szokások megőrzése és megújítása között. A civilizált társadalom, amelynek eléréséről mint célról szó van a csiszoltság beszédmodjában, így valójában egy bizonyos kultúra organikus alakulásával állhat elő, s nem egy mindenki számára közös, végsőként felfogott állapot felé való közelítéssel. Az európai civilizatorikus értékrenden belüli egyik döntő átrendeződés figyelhető meg mindebben a XVIII. század elején: teret nyernek az

¹⁷A „munkamegosztás, a létfenntartás módja, s vele együtt a modor és a polgári társadalom intézményrendszere négylépcsős fejlődésben, csiszolódáson ment keresztül, s az újkor küszöbére érve ez egy példátlanul bonyolult és fejlett – nem hibátlan, de relatív és abszolút értelemben is igen magas rendű – civilizáció kialakulását eredményezte.” (KONTLER, 1997a., 203.). A republikanizmussal való viszonyról részletesen, főleg Robertson kapcsán ld. ugyanitt: KONTLER, 1997a., 197–207, valamint Ferguson kapcsán HORKAY–HÖRCHER, 1996., 311–312.

¹⁸KONTLER, 1997a., 188.; vö. a terminológiai problémáról ld. Kontler Lászlónak *A skót felvilágosodás* című kötetéről (HORKAY–HÖRCHER, 1996.) írott recenziójában, mikor is az 'manners' 'erkölcsi szokások'-ként való fordítását bírálta: „Sajnos, a jelzős szerkezet nem old meg semmit, hiszen ebben a formában olyan erkölcsöt sejtet, amelyet a szokás vezérel, netán az erkölcsök terén érvényesülő szokást, holott a *manners* jelentéstartománya jóval tágabb: nem erkölcsi szokás, hanem erkölcs és szokás, no meg illem, kellem s a mások iránti figyelemtanúsítás megannyi más módja (illetve mértéke, civilizálatlan népeknél éppenséggel hiánya vagy »durvasága...). [...] nem tudok olyan magyar kifejezést, amely gördülékeny megoldása volna a problémának” (KONTLER, 1997b., *). Szécsényi Endre – munkája fő célkitűzésének megfelelően – a fogalom esztétikai vetületét hangsúlyozza erőteljesebben: „A stílus, a kifejezés- és gondolkodásmód, sőt a megfelelő életvezetés módja – azaz a mindenféle értelemben vett *manner* – válik az esztétikai és az esztétikával szoros kapcsolatban lévő erkölcsi-gyakorlati gondolkodás központi kérdésévé a 18. század elejére.” (SZÉCSÉNYI, 2002., 80.)

¹⁹KONTLER, 1997a., 190.

²⁰Szécsényi Endre fel is hívja a figyelmet a republikanizmusban is központi szerepet játszó 'ősi alkotmányra való hivatkozás' érvelésmódjának és a 'reformation of manners' kapcsolatára: „Az »ősi alkotmány« elmélete az emberemlékezet óta fennálló és nem írott szokások, precedensek megfellebbezhetetlen tekintélyét hirdeti. [...] évszázadok alatt felgyülemlett tudást őriz, amely leginkább bizonyosa mentalitásban – mondhatnánk azt is: *mannerben* – mutatkozik meg, s közben folyamatosan finomodik, tökéletesedik.” (SZÉCSÉNYI, 2002., 88–89.)

organicizmus és a diverzitarianizmus szemléleti formái, amelyeket általában a göttingai egyetem, majd pedig a romantikus nemzedék szellemiségéhez szokás kötni.²¹

3. Identitásképzés és ízlés

Kazinczy a Hamlet-ajánlás egy pontján mintha közel jutna a 'hagyomány' fogalmához. Az első bekezdés zárlataként hangzik el a következő mondat: „Imé Férjfiaink 's Asszonyaink elhányták a' költönözött öltözetet; el-állottak a' káros idegen szokásoktól; *most már, nem úgy, mint ez-előtt kevéssel, gyönyörködve beszélnek azon a' Nyelven, a' mellyen Etele és Etelka beszélt*, 's nemes el-pirúlással vallják-meg, hogy meg-tsalódtak, midőn meg-romlott ízlések ennél a' kedves hangzásúnál szebbnek tartotta azt a' döröngő zordon Nyelvet, a' melly semmire sem alkalmasabb a' despotai hideg parantsolásnál.”²² A kiemelt gondolat szerint a korabeli magyar nyelv Etele és Etelke nyelvének örököse (a megszerzett ország és a nyelv alapján képződő etnokulturális identitásváltozat értelmében), s mint ilyen a nemzet megmaradásának letéteményese a szokásokkal együtt. Jelen és múlt között tehát egyfajta folytonosság tételeződik, s a hagyomány fogalma is a múlttal való folytonosságra épül. Itt azonban a *mindig volt* nemzeti nyelv (és szokások) állandóságán van a hangsúly a *jelenbeli megőrzés* szándékával, ami valójában múltba fordulást, egyfajta retrospekciót képvisel. Nincs azonban prospektív vonatkozása, azaz nem nyílik meg a jövő felé, ami pedig a hagyomány organikus értelmezésében meghatározó mozzanat, hiszen a kifejlés a múltból a jövő felé tart. A Hamlet-ajánlásnak az ősi nyelvre való hivatkozása döntően kontrasztív és identikus jelentőségű.

Ugyanez az egyik meghatározó vonása a Dugonics *Etelkájáról* alkotott véleményének is. Mint az Orpheusban írja: „Ő [ti. Dugonics] bennünket Atyáinknak régi idejekre akart vissza-vinni; azoknak szokásokat, életek módját, országlásokat 's a' t. tette elinkbe, adagiuminkat mentette-meg az el-veszéstől. Némellyek durvák és a' mostani kényes füleket meg-sértik: de az Árpád' idejéhez nem éppen illetlenek. Az, a' ki ítélve olvas, az illyeneken nem akad-fel, hanem inkább szívére szorítja lélekben maga előtt lebegő magyar Dugonitsát.”²³ Figyelemreméltó azonban, hogy mennyire más itt a régi magyar nyelv megítélése. A Hamlet-ajánlásban a 'megromlott ízlés' azon kortársakra vonatkozik, akik a régi magyar nyelv helyett a németet preferálták, itt viszont a régi magyar nyelv (s így Dugonics műve is) mentegetésre szorul durvasága miatt. S ha tudjuk, hogy mindeközben Kazinczy magánlevelezésében „a' leg-izetlenebb galanteriá”-val vádolta az *Etelkát* (s barátai is hasonlóképpen nyilatkoztak²⁴), akkor világossá válhat, hogy a nemzet megmaradása letéteményeseként kezelt magyar nyelvnek az identitásképző funkciója mellett létezik egy teljesen más összefüggése is, amely az ízlés ítélete alá vonja azt (amely egyébként maga is kettős vonatkozási rendszerben érvényes Kazinczy számára).²⁵

²¹Vö. BÉKÉS, 1997., 64.; FÓRIZS, 2006., 23–34.

²²KAZINCZY, 1790., Ajánlás, a számozatlan 4–5. oldalon, saját kiemelésünk.

²³ORPHEUS, 2001., 34–35.

²⁴Ráday, Aranka véleményét már idéztük, említhetjük azonban Horváth Ádámot is, aki 1789. február 26-án ezt írja Kazinczynak: „Láttad e már Dugonits Etelkáját? kétség kívül látnod kellett, mert Posonyban és Kassán nyomtatott 1788-ban. A' napokban azt olvastam; a' mint látom Román forma. Sok curiosum van benne, és a' Historia szép, 's sok magyar példabeszédekkel rakva van stílussa: de tsak ugyan nem szeretném Szerdahelyi krízise alá botosátani de bono gustu.” (KazLev. I. 292.) Majd április 17-én: „Etelka meg lehets, de igazat mond róla Aranyka, 's a' te tsillagos jegyzésed is egészen igaz; az Asszonyok az ollyas szerelmes Historiakat nagyon kedvellik, de a' Pendelyes 's más hasonló terminusokért nálam meg is köpik.” (KazLev. I. 326.)

²⁵Az *Etelka* a poézis felől szemlélve a hangnemi keveredés miatt ítéltet el, az ízlés felől szemlélve viszont a galantéria miatt, amely alapvetően a viselkedés, az életmód jellemzésére szolgáló kategória volt, olyan, amelyet mielőbb szükséges levetkezni annak, aki a kényesebb ízlés elérésre vágyik. A galantéria minősítése itt nem véletlenül a „leg-izetlenebb”: ez valójában az ízlés hiányát jelenti. Amikor Kazinczy az *Orpheusban* az *Etelkát*

Az ízlésnek eme másik kontextusa a magyar nyelv körül egészen eltérő szemléletmódot képvisel, mint amit az identitásképzés terén láttuk. Annak retrospektív jellegével szemben ez prospektív karakterű, hiszen a régi és jelenbeli durva ízlés kiművelése áll a középpontban. Ennek a kiművelésnek azonban semmilyen szerves kapcsolata nincs a múltbéli állapottal, így nem gondolható el kifejlésként. Identitásképzés és ízlés kontextusai között Kazinczy (és a kor) gondolkodásában valójában nincs átjárás, az elmaradottság felszámolása nem a múltbéli állapotra épül, a szerves kifejlés gondolata odáig nem nyúlik vissza, csak a jelen állapotból ered. Valójában tehát két egészen különböző szemléletű beszédmód, a republikanizmus és a tudós hazafiság érvelésmódjai kerülnek itt egymás mellé. (Az organikusságot képviselő csiszolt beszédmód az *Urániában* tűnik fel, de ott is reflektálatlanul keveredve a másik két beszédmód érveléseivel. A hagyomány fogalma pedig a korabeli nyelvtanokban, elsősorban Földi János grammatikájában körvonalazódik, de szigorúan nyelvészeti vonatkozásban.²⁶)

Republikanizmus és tudós hazafiság eme kettőssége, a civilizatorikus fejlődéshez való két teljesen eltérő viszonyulás a Hamlet-ajánlásban egy mondaton belül is megfigyelhető. A „Győztünk!” felkiáltást rendkívül sarkos megfogalmazás követi: „Ezek a’ szomorú emlékezetű idők tanítottak meg bennünket arra, hogy Nyelvünk meg-tartása ’s el-terjesztése nélkül Hazánkban is mindég idegenek leszünk, és a’ Nemzet nem különös Nemzet, hanem csak Colonia lessz”. Ezt azonban minden reflexió nélkül egy teljesen más gondolatmenettel folytatja: „sőt egyedül ezeknek köszönhetjük azt, hogy Hazai Litteraturánk a’ Német Nyelv terjesztgetése által vetélkedésre ingereltetvén, kevés idő alatt segítség nélkül is arra a’ magasságra lépett, a’ mellyre külföldben fél-század kívántatott volna.”²⁷ A mondat első fele a nyelvet kontrasztív funkciójában állítja elénk, ilyen értelemben a nyelv jelöli ki a nemzet névvel illetett közösség határait. A mondat második fele viszont elismétli a tudós hazafiság azon közismert érvelését, mely szerint követni kell a nyugati nemzetek mintáját, hogy mielőbb elérjük a tökéletességet a tudományokban. Az idegen (azaz a német) e viszonylatban éppen nem ellenség, hanem követendő minta, s ez azért lehet így, mert a két mondatfél két egészen különböző összefüggésrendben érvényes, s e két különböző kontextusban a civilizatorikus fejlődéshez való egészen eltérő látens viszonyulások figyelhetőek meg.

Magyarországon az 1790 körüli forrongó időszakban különféle beszédmódok és közösségeszmék tűnnek fel, jórészt reflektálatlanul keveredvén egymással. A natio különféle történeti jelentésváltozatai és a nemzet név alatt megképződő újabb fogalmi alakzatok ugyanúgy együttéltek, mint az ezek mentén kialakuló identitásváltozatok. Az ezeket körülölelő beszédmódok, a tudós hazafiság, a csiszoltság és a republikanizmus pedig a maguk érveléseiben a civilizatorikus fejlődéshez való igen eltérő látens viszonyulásokat érvényesítettek. E különműség nemcsak a kort és az egyes életműveket jellemezte, de mint Kazinczy Hamlet ajánlásának példáján szemlélhettük, egyazon szövegen, sőt mondaton belül is megnyilvánulhatott. A vizsgált dedicatit tekintve ezért nem lényeges számunkra, hogy itt „szándékos” taktikáról van-e szó Kazinczy részéről, vagy ezek egyszerre voltak érvényes megszólalási módok számára. A lényeges maga ez a soknyelvűség, eszmék és beszédmódok furcsa szövevénye, amely 1790 körül Kazinczyt és az egész magyar szellemi életet jellemezte. Ez mutatja ugyanis meg számunkra a viharos gyorsasággal átalakuló szemléletmód belső dinamikáját, azt, hogy a különféle kontextusokban érvényes fogalmak, érvelések minden

menti azzal, hogy nem csak mint románt kell azt nézni, akkor nemcsak a sajátosan nyelvi-stilisztikai megítélés alól vonja ki, de ezen ízléselv érvényesítésétől is eltekint, hiszen a Vitéz Imréhez szóló levél-ajánlásban a románok alapvető céljként a következő szerepel: „olvasások által a’ szóllás’ és maga-viselet’ durvasága kedvesebb ízlésre faragódjon” (KazLev. I. 440.). Minderről részletesen ld. DEBRECZENI, 2008.

²⁶Vö. DEBRECZENI, 2007a. és 2007b.

²⁷KAZINCZY, 1790., a számozatlan 8–9. oldalakon.

további nélkül egymás mellett léteznek, noha előfeltevéseik és távlataik valójában összeegyeztethetetlenek. Előttünk áll a változás állapota.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÉKÉS, 1997. = Békés Vera: *A hiányzó paradigma*, Debrecen, 1997.
- BESSENYEI, 2007. = Bessenyei György: *Programírások, vitairatok, elmékedések (1772–1790)*, kiad. Bíró Ferenc, Bp., 2007.
- DEBRECZENI, 2001a. = *Nemzet és identitás a 18. század második felében*, in ItK 2001., 513–552.
- DEBRECZENI, 2001b. = Debreczeni Attila: „*Tudós hazafiság*” (Egy beszédmod a XVIII. század végének magyar irodalmában), in It 2001., 487–504.
- DEBRECZENI, 2007a. = Debreczeni Attila: „*Szelíd tudományok*” (Az *Uránia* programja), in ItK 2007., 582–638.
- DEBRECZENI, 2007b. = Debreczeni Attila: *Ízléselv és nyelvi norma. Kazinczy és Földi vitája az Anakreón-fordításokról*, in Széphalom, 2007., 17–24.
- DEBRECZENI, 2008. = Debreczeni Attila: *Ízlés és érzékenység (A 18. század végi románvita egyik összefüggéséhez)*, in *Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. Hites Sándor, Bp. 2008. (megjelenés előtt)
- FÓRIZS, 2006. = Fórizs Gergely: *A Poétai harmonistica koncepciójának forrásai és eszmetörténeti kontextusa*, in ItK 2006., 15–47.
- HORKAY-HÖRCHER, 1996. = *A skót felvilágosodás*, szerk. Horkay-Hörcher Ferenc, Bp. 1996.
- KAZINCZY, 1790. = *Kazinczy Ferentz' Kül-földi Játzó-Színje. Első kötet. Hamlet*, Kassa, 1790.
- KazLev. = *Kazinczy Ferenc levelezése*. I–XXI., közléteszi Váczy János, Bp., 1890–1911.; XXII. (I. pótkötet) Bp., 1927.; XXIII. (II. pótkötet) Bp., 1960.
- KONTLER, 1997a. = Kontler László: *Az állam rejtelvei*, Bp. 1997.
- KONTLER, 1997b. = Kontler László: *Egy mértékadó periféria*, in Buksz 1997. nyár
- ORPHEUS, 2001. = *Első folyóirataink: Orpheus*, kiad. Debreczeni Attila, Debrecen, 2001.
- SKINNER, 1995. = Quentin Skinner: *A szabadság és honpolgárság két rivális hagyománya*, in *Világosság* 1995. 10. sz., 21–33.
- SZÉCSÉNYI, 2002. = Szécsényi Endre: *Társiasság és tekintély. Esztétikai politika a 18. századi Angliában*, Bp. 2002.
- SZÚCS, 1974. = Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*, Bp., 1974.
- TAKÁTS, 1998. = Takáts József: *Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején*, in ItK 1998., 668–686.